

چکیده

امروزه همگام با پیشرفت‌های چشم‌گیر صنعتی و علمی در سطح جهان، یکی از معضلات بزرگی که جوامع انسانی با آنها روبرو هستند، رشد روز افزون پدیده مجرمانه یعنی بزه و به بیان دیگر، هرگونه عمل ناقض قوانین، معیارها و هنجارهای ارزشی در جوامع است. اعتیاد و سوء مصرف مواد مخدر یکی از مهم‌ترین معضلات جهانی که تمامی کشورها با آن مواجه بوده و امنیت را خدشه‌دار می‌نماید. توجه‌ها به اینکه واکنش در قبال اعتیاد، اعم از پیشگیری یا سرکوبی از اعمال حاکمیتی می‌باشد نقش دولت در چگونگی ایجاد ساز و کارهای مربوطه به میزان زیادی جلب توجه می‌کند. در این میان عملکرد قوای مقننه و قضائیه از آن رو که ارتباط مستقیم‌تری با موضوع دارند بیشتر به چشم می‌آید. از طرف دیگر مشارکت وسیع مردم و نهادهای اجتماعی در برنامه پیشگیری از اعتیاد یکی از موضوعات قابل توجه در قلمرو سیاست جنایی است. البته لازم به ذکر است رسالت پیشگیری تنها بر عهده دولت‌ها و دستگاه‌های دولتی نیست، بلکه نهادهای غیردولتی و آحاد و افراد جامعه دارای مسئولیت هستند. در این پژوهش ما با استفاده از روش توصیفی-پیمایشی و به‌کارگیری ابزارهای مختلف، به‌ویژه اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی از قبیل پرسش‌نامه موضوع را مطالعه و تبیین کرده‌ایم. جمع‌آوری داده‌ها از طریق ابزار پرسش‌نامه محقق ساخت و مصاحبه با سه گروه شامل؛ معتادین، افراد سالم و افرادی که به عنوان متولیان امر پیشگیری بوده و تحت عنوان متخصص در این پژوهش از آنان یاد می‌شود، انجام شده تا نگرش ایشان نسبت به عملکرد دستگاه‌های دولتی و غیردولتی و تأثیر و ارتباط آن با پیشگیری اجتماعی و عدم گرایش به سمت مواد مخدر را بررسی کند. تحلیل داده‌ها از طریق برنامه تحلیلی SPSS انجام گرفته و نتایج پژوهش نشان می‌دهد عملکرد دستگاه‌های دولتی و غیردولتی در کنار یکدیگر در کاهش سوءمصرف مواد مخدر تأثیرگذار است.

واژگان کلیدی: اعتیاد، امنیت، پیشگیری، دستگاه‌های دولتی و غیر دولتی، سیاست جنایی

۱-مقدمه

وقوع جرم همواره یکی از مهم‌ترین چالش‌های زندگی اجتماعی بشر بوده است و مقابله با مجرمین همواره بخش مهمی از توان جوامع بشری را مصروف خود کرده است. جرم به عنوان پدیده‌ای انسانی - اجتماعی محصول تعامل انسان و اجتماع است و از آنجا که ویژگی‌های فردی و شخصیتی افراد نیز خود به نوعی متأثر از محیط پیرامون آنهاست می‌توان محیط را به‌عنوان اساسی‌ترین عامل ایجاد زمینه‌های گرایش افراد به ارتکاب جرم دانست. با تعیین سازمان‌های مسئول در حوزه‌های اجتماعی و تبیین مسئولیت‌ها و وظایف آنان در زمینه پیشگیری از وقوع جرم می‌توان امید داشت که حرکت نهادهای ذی‌ربط بر مجرای صحیح استوار گردیده و کاروان پیشگیری از جرم به سر منزل مقصود برسد. با توجه به اینکه واکنش در قبال اعمال مجرمانه، اعم از پیشگیری یا سرکوبی، از اعمال حاکمیتی می‌باشد نقش دولت در چگونگی ایجاد ساز و کارهای مربوطه و ماهیت آنها به میزان زیادی جلب توجه

می‌کند. قوای مملکتی هر یک به طریقی در این فرایند دخیل می‌گردند و در این میان عملکرد قوای مقننه و قضائیه از آن رو که ارتباط مستقیم‌تری با موضوع می‌یابند بیشتر به چشم می‌آید و اصولاً شاید چندان قابل تصوّر نباشد که قوه مجریه در ایجاد و اعمال سیاست جنایی، نقش درخور توجهی ایفا کند (معظمی، ۱۳۷۸: ۱۳). به این معنا که بار مأموریت‌های این نظام بی‌اندازه زیاد شده، در نتیجه کارآیی آن مورد تردید قرار گرفته است. بنابراین وجود یک نهاد دیگر در جوار دولت و دستگاه کیفری ضروری به نظر می‌رسد، باری در جایی که قانون کیفری می‌تواند جای خود را به اقدام اجتماعی بدهد بدون اینکه برای امنیت جامعه یا آزادی‌ها زیان‌بار باشد مناسب است که این جایگزینی صورت بگیرد (پیکا، ۱۳۷۰: ۱۳). آنچه در این پژوهش به آن پرداخته شده بررسی نقشی است که هر یک از دستگاه‌های دولتی و غیر دولتی در پیشگیری اولیه از اعتیاد به عهده دارند. محقق برای رسیدن به این منظور پرداختن به این دو سوال را سرلوحه کار قرار داده، اولاً- آیا رسالت امر پیشگیری تنها به عهده دستگاه قضایی بوده یا تمامی دستگاه‌های اجرایی و قضایی در این امر دخیل می‌باشند؟ ثانیاً- آیا عملکرد دستگاه‌های دولتی در مقایسه با دستگاه‌های غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد مؤثرتر است؟

۲- بیان مسئله

آن بخشی که باید بیش از هر اقدام دیگری مورد توجه قوه قضائیه قرار گیرد، اقدامات پیش از وقوع جرم می‌باشد زیرا عمل در این مرحله می‌تواند در سالم‌سازی جامعه و هدایت افراد نقش عمده و اساسی ایفا نماید و بدون توجه به این وظیفه مهم بحث درمان و مبارزه با مجرمین و قانون‌شکنان به هیچ نتیجه مثبت و سازنده‌ای نخواهد رسید.

حال این سوال مطرح می‌شود که در مدیریت و برنامه‌های قوه قضائیه کدام پیشگیری **مطمح** نظر است (شاگری، ۱۳۸۲: ۱۷) پیشگیری قبل از ارتکاب جرم یا پیشگیری بعد از ارتکاب جرم؟ اگر منظور قانون‌گذار در قانون اساسی از قید پیشگیری در بند ۵ اصل ۱۵۶ به‌عنوان مأموریت اصلی قوه قضائیه، پیشگیری از طریق به‌کارگیری کیفر و جانشین‌های کیفری به منظور اصلاح بازپروری مجرمین است، چرا در انتهای عبارت قانون اساسی از عبارت اصلاح مجرمین نامبرده شده است که اگر چنین است پس اصلاح مجرمین مفهومی غیر از پیشگیری دارد. به عبارت دیگر، اصلاح مجرمین نظر بر تدبیر و اقدام مناسب نسبت به مجرمین دارد و پیشگیری نظر بر تدبیر و اقداماتی قبل از ارتکاب جرم به منظور جلوگیری از آن است که در این صورت قوه قضائیه چگونه می‌تواند این رسالت عظیم را به انجام برساند، در حالی که کاملاً محدود و فاقد ابزارهای لازم برای دخالت در جلوگیری از همه تمهیدات و مقدماتی است که به ارتکاب جرم منجر می‌گردد.

به هر حال خیلی مهم است که بدانیم سهم قوه قضائیه در پیشگیری از وقوع جرم چقدر است؟ و جایگاه پیشگیری از وقوع جرم در سیاست‌های قوه قضائیه کجاست؟ تحقیقاً تصدیق دارید که کلی‌گویی قانون اساسی کافی نیست و در عمل نیاز به قوانین تفسیری و جزئی‌تری است، مسلماً این قوانین که از آنها می‌توان به سیاست جنایی تقنینی یاد کرد نمی‌تواند و نباید خارج از رسالت اصلی قوه قضائیه و مخالف با استقلال دیگر قوا و مداخله در روابط و خلوت اشخاص باشد، پس همان‌طور که بیان شد مطابق بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، یکی از وظایف قوه قضائیه «اقدامات مناسب برای پیشگیری از جرم» بیان شده است، البته این نکته قابل تأمل است که علت واگذاری پیشگیری از وقوع جرم به قوه قضائیه از برای چیست؟ (فرجی‌های قزوینی، ۱۳۷۱: ۵۸).

در خصوص متولی پیشگیری در ایران نظرات و دیدگاه‌ها متفاوتی ابراز شده که تأمل در آنها برای بیان مقصود مفید می‌باشد:

۱- وظیفه پیشگیری از وقوع جرم نمی‌تواند به عهده قوه قضائیه باشد، چرا که قوه قضائیه مقام اجرایی نیست و مهم‌تر آن که وظیفه قوه قضائیه پس از وقوع جرم نمود پیدا می‌نماید، «پیشگیری از وقوع جرم در اختیار سازمان قضائی نمی‌تواند باشد. معتقد

هستم که پیشگیری از وقوع جرم در برنامه کوتاه‌مدت وظیفه دستگاه انتظامی یعنی شهربانی و ژاندارمری است و در برنامه بلندمدت از وظایف آموزش و پرورش و سازمان مربوط به مسائل ارتباط جمعی می‌باشد که از طریق سازندگی مردمی باید در این زمینه اقدام کند» (قائمی، ۱۳۶۴: ۱۵۳۸).

۲- دیدگاه دیگر که مرحوم دکتر کی‌نیا از آن حمایت نموده‌اند: «بالا‌ترین مقام کشور یعنی رهبری باید متولی پیشگیری باشد، زیرا کلیه قوا زیر نظر و کنترل رهبری انجام وظیفه می‌نمایند و چون او نظارت فائده بر تمامی قوا و نهادها دارد باید سیاست‌گذاری و راهبردی به ایشان واگذار گردد». در واقع این اندیشه مبتنی بر آن است که پیشگیری دامنه و گسترده‌ای دارد که بایستی در سطح جامعه و قوا تقسیم گردد و از این جهت منطبق بر دیدگاه علمی (جرم‌شناسی پیشگیرانه) و منطقی است ولی از آنجا که هنوز چنین تفکری عینیت نموده، پذیرش آن نیز فایده و کاربرد عملی ندارد.

بخش اول- نقش سازمان‌های دولتی در پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر

با توجه به ابعاد مختلف پیشگیری از وقوع جرم سؤال مطرح این است که آیا پیشگیری تنها از وظایف قوه قضائیه است؟ و آیا قوه قضائیه قادر است در هر دو زمینه پیشگیری قبل و پس از ارتکاب جرم در روند رسیدگی به وظیفه خود در پیشگیری اهتمام ورزد؟ با بررسی قوانین که صریحاً قید و عبارت «پیشگیری از جرم» را مورد توجه داشته‌اند، سازمان‌های پیشگیری از جرم را در سطح قوانین تقنینی برمی‌شماریم. پیشگیری از وقوع جرم از دیدگاه قوانین موضوعه کشور صرف نظر از قانون اساسی که هم به صراحت (در بند ۵ اصل ۱۵۶) و هم به طور ضمنی (در سایر اصول مانند اصل ۳، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱ و ۴۳) به موضوع پیشگیری از جرم اشاره کرده است تا قبل از وضع قوانین چهارگانه مربوط به برنامه توسعه کشور، کمتر اثری از پیشگیری در قوانین عادی دیده می‌شد. به واقع از طریق قوانین چهارگانه موضوعه اندک پیشگیری جای خود را در میان سایر مباحث باز نمود. به طوری که این حضور به تدریج از برنامه اول تا برنامه چهارم نمود بیشتر و صریح تری یافت. قوه قضائیه نیز با درک حساسیت موضوع و با رویکردی علمی - جرم شناختی درصدد تهیه و تدوین پیش نویس لایحه قانون پیشگیری از وقوع جرم برآمده لیکن تاکنون به مراحل انجام نرسیده است. به همین منظور در این مقاله سعی شده بدو دستگاه‌های اداری خاص و سپس عام پیشگیری از جرم شناسایی و به عملکرد جداگانه هر کدام در این زمینه پرداخت.

الف- دستگاه‌های اداری خاص

در رأس دستگاه‌های خاص پیشگیری از جرم و با توجه به صراحت اصل ۱۵۶ از قانون اساسی دستگاه قضایی قرار دارد و در توضیح عملکرد تشکیلاتی دستگاه قضایی بایستی بدو به معرفی نهادهای اداری خاص پیشگیری از وقوع جرم، نشأت گرفته از تشکیلات دستگاه قضایی اشاره نمود: مرکز مطالعات حقوقی و قضایی دادگستری، دفتر مطالعات و پیشگیری از وقوع جرم، مرکز تحقیقات و پژوهش‌های قوه قضائیه، مرکز توسعه قضایی، دادستانی کل کشور، شورای حل اختلاف، سازمان بازرسی کل کشور، سازمان قضایی نیروهای مسلح، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی تربیتی، ستاد پیشگیری و حفاظت اجتماعی، ستاد مبارزه با جرایم خاص، اداره نظارت بر حقوق شهروندی قوه قضائیه، مرکز امور مشاوران حقوقی و کلا و کارشناسان قوه قضائیه، که در ذیل تنها به شرح چند مورد از این نهادهای اداری خاص که مستقیماً در امر پیشگیری دخالت داشته و با موضوع پژوهش حاضر مرتبط

می‌باشند می‌پردازیم. بدیهی است اقدامات پیشگیرانه که به منزله واکسیناسیون جامعه در مقابل جرایم است، می‌تواند به دو صورت متجلی گردد: ۱- قسمتی از این اقدامات اساساً مربوط به زمانی است که هنوز جرم تحقق نیافته است ۲- بخش دیگری از این اقدامات مربوط به زمان پس از وقوع جرم است.

۱- مرکز مطالعات حقوقی و قضایی دادگستری

شورای عالی قضایی اصل ۱۵۷ قانون اساسی (قبل از بازنگری ۱۳۸۶)، به تاریخ ۱۳۶۳/۹/۱۵ بر اساس مصوبه خاص، در شصت و سی و سومین اجلاس، بر اساس آیین‌نامه خود «مرکز مطالعات حقوقی و قضایی» را به وجود آورد.

۲- دفتر مطالعات و پیشگیری از وقوع جرم

در نیمه دوم سال ۱۳۷۰ مرکزی با عنوان «دفتر مطالعات و پیشگیری از وقوع جرم» به دستور رئیس قوه قضائیه و با مسئولیت دادستان کل کشور به منظور مطالعه راجع به پیشگیری از ارتکاب جرم تشکیل شد، به طور کلی اهداف این مرکز یافتن شیوه‌ها و راه‌های مؤثر بر پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین از طریق بررسی روند بزهکاری و علل وقوع جرایم، بررسی تدابیر و مقابله با مجرمین و اتخاذ اقدامات ضروری مبارزه با بزهکاری و مقابله با مجرمین است.

۳- مرکز تحقیقات و پژوهش‌های قوه قضائیه

آموزش و تحقیقات یکی از مسائل مهمی است که التفات به آن نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه قضائی ایفا می‌کند، به این معنا که اگر نیروهای موجود از آموزش علمی برخوردار باشند و به پشتوانه تحقیقات کاربردی و استفاده از دستاوردهای جدید بشری یافته‌های خویش را به عرصه اجرا و عمل بگذارند. تحقیقات می‌تواند عاملی جهت پیشرفت دستگاه قضائی در پیشگیری از جرم گردد. مطالعات اجتماعی و فرهنگی جوامع این موقعیت را به ما می‌دهد که بتوانیم بسیاری از جرایم را پیش‌بینی کرده و با ارائه راهکارهای اجتماعی و فرهنگی مربوط به همان جوامع از بزهکاری و عوامل بزه جلوگیری کنیم.

۴- مرکز توسعه قضائی

در سال‌های اخیر (از سال ۱۳۵۸) مرکز پژوهش و تحقیقات قوه قضائیه منحل و جای خود را به مرکز توسعه قضائی داد. در حال حاضر مرکز اخیر وظیفه پیشگیری از جرم را به عهده دارد. گفتنی است که این مرکز با هدف سیاست‌گذاری در امر پیشگیری و اصلاح مجرمین «پیش‌نویس قانون پیشگیری از جرم و اصلاح مجرمین» را جهت تهیه و تصویب به مجلس شورای اسلامی تقدیم نموده است.

۵- سازمان زندان‌ها و اقدامات تامینی و تربیتی

در آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی به مسئله پیشگیری توجه نموده است در ماده ۲۰ بند ز آیین‌نامه آمده است: «ایجاد امکانات تسهیلات لازم و مناسب به منظور انجام امور فرهنگی و تربیتی اعم از اصلاح، ارشاد و آموزش زندانیان که شامل اقداماتی در جهت پیشگیری از جرم می‌باشد و همچنین در بند ک تشکیل پرونده شخصیت بزهکاران زندانی، به منظور تهیه آمار و اطلاعات مورد نیاز جهت شناخت روش‌های پیشگیری از وقوع جرم و همچنین تهیه آمار و ارائه آن به رؤسای سه‌گانه الزامی دانسته است که بند مذکور در واقع در پاسخ به بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی است که قوه قضائیه را متولی امر پیشگیری از جرم در نظر دانسته است. ماده ۳۷ آیین‌نامه مزبور وظایف مسئولان زندان را به ترتیب زیر عنوان می‌کند:

- ایجاد ارتباط میان مسئولان زندان با سازمان‌ها و مؤسسات خصوصی و مراکز و شخصیت‌های علمی، مذهبی، اجتماعی، تنظیم برنامه بازدید از زندان‌ها، برنامه‌ریزی به منظور موعظه مذهبی، عقیدتی؛ اقدامات لازم در جهت حل مشکلات روحی و ایجاد امید در زندانیان در اجرای برنامه‌های آموزشی، نشر فرهنگ کتاب‌خوانی، ایجاد کتابخانه‌ها، جلب مشارکت‌های مردمی در اجرای برنامه‌های فرهنگی و تربیتی.

مهم‌ترین عامل در کاهش آسیب رفتارهای پر خطر گسترش فرهنگ نماز در زندان است که از بروز آسیب‌ها جلوگیری می‌کند.

گسترش ورزش، طبقه‌بندی مناسب آموزش در زندان، پر کردن اوقات فراغت از دیگر عوامل مهم در کاهش جرم است زیرا که بیکاری مادر همه فسادها است که البته باید از کارهای فرعی دور و به کارهای اصلی و بنیادین پرداخته شود، لازمه کار فراهم کردن بستر مناسب جهت رشد و تعالی زندانیان و دادن آموزش‌های لازم است که زندان‌ها باید این روش را در زندان‌های خود به مرحله اجرا در بیاورند پس این سازمان از باب تکرار جرم و جلوگیری از آن می‌تواند نقش اساسی و تعیین‌کننده‌ای در پیشگیری از وقوع جرم داشته باشد.

۶- ستاد پیشگیری و حفاظت اجتماعی

اهداف ستاد به شرح زیر می‌باشد:

الف) احیاء سنت حسنه امر به معروف و نهی از منکر

ب) پیشگیری از وقوع جرم

ج) پاکسازی جامعه از عناصر مجرم

د) انسجام بخشیدن به امت حزب‌الله در جهت اصلاح جامعه

ر) نظارت و حمایت قانونی از امر به معروف و نهی از منکر

ماده ۳ - ستاد تحت نظارت ریاست قوه قضائیه شورای مرکزی با عضویت معاون اجرایی قوه قضائیه، دادستان کل کشور و رییس ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر کشور سازمان‌دهی و اداره می‌گردد.

۷- نقش نیروی انتظامی (پلیس) در امر پیشگیری

در میان عوامل اجرایی دولت نیروی انتظامی بیشترین نقش را به‌ویژه در زمینه پیشگیری وضعی از جرم بر عهده دارد. علت این امر آن است که نیروی انتظامی در برخورد و تقابل مستقیم با اعمال مجرمانه قرار دارد و بدیهی است که به واسطه لمس موضوع، از راهکارهای پیشگیرانه و بهتر و بیشتر از سایر مراجع مطلع باشد.

در قانون نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۹ نیز وظایفی برای نیروی مذکور برشمرده است که برخی از آنها جنبه پیشگیرانه دارند و مهم‌ترین آنها بدین شرح می‌باشند:

- تأمین امنیت برای برگزاری اجتماعات، تشکل‌ها، راهپیمایی‌ها و فعالیت‌های قانونی و مجاز.
 - حراست از اماکن، تأسیسات، تجهیزات و تسهیلات طبقه‌بندی شده غیرنظامی و حفظ حریم آنها.
 - حفاظت از مسئولین و شخصیت‌های داخلی و خارجی در سراسر کشور به استثنای داخل پادگان‌ها و تأسیسات نظامی.
 - نظارت بر اماکن عمومی و انجام سایر امور مربوط به اماکن مذکور.
 - تأمین و حفاظت تأسیسات، سربازخانه‌ها و قرارگاه‌های مربوطه.
- همکاری با سازمان‌های ذی‌ربط در جهت ایجاد و توسعه زمینه‌های فرهنگی لازم به منظور کاهش جرایم و تخلفات و تسهیل وظایف محوله.

- صدور پروانه نگهداری و حمل سلاح شخصی و نظارت بر نگهداری و مصرف مجاز مواد ناریه.

- تأمین دفاع هوایی تأسیسات و نقاط حساس مربوطه.

- مراقبت و کنترل مرزهای جمهوری اسلامی ایران.

ب- دستگاه‌های اداری عام

عوامل قوه مجریه به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم نقش پیشگیرانه خویش را در قالب پیشگیری اجتماعی یا وضعی ایفا می‌کند. به‌طور کلی غالب دستگاه‌های اجرایی در امر پیشگیری اجتماعی به نحوی دخیل هستند و در این راستا بعضاً به‌طور اجباری و مبتنی بر مصوبات و گاه به دلخواه و اختیار به تعامل با یکدیگر می‌پردازند.

از سوی دیگر برخی از نهادها و مراجع عمومی نیز در امر پیشگیری از اعمال مجرمانه فعالیت می‌کنند و هر چند زیرمجموعه قوه مجریه نبوده و به عبارت حقوقی غیردولتی می‌باشند، لیکن آن‌گونه که خواهیم دید قوه مجریه به‌نحوی بر فعالیت این‌گونه مراجع نیز نظارت می‌کند و بدین طریق نقش خود را در اقدامات پیشگیرانه نهادهای عمومی غیردولتی ایفا می‌نماید، این نهادها، نهادهایی هستند که کار ویژه و صلاحیت اختصاصی آنها پیشگیری از وقوع جرم نمی‌باشد، اما به‌صورت غیرمستقیم در فرایند پیشگیری از وقوع جرم مشارکت می‌نمایند.

۱- نقش وزارتخانه‌ها در امر پیشگیری

وزارتخانه‌ها، بازوان اجرایی دولت هستند و اکثر آنها به‌نحوی به امر پیشگیری اجتماعی و یا وضعی اشتغال دارند. هر چند حسب شرح وظایف و اختیارات وزارتخانه‌ها، میزان و درجه این اشتغال تغییر می‌کند. در هر حال نمی‌توان نقش هیچ یک از وزارتخانه‌ها را در بحث پیشگیری نادیده گرفت (ایرانشاهی، ۱۳۸۹: ۱۹۴).

تعداد ۱۴ وزارتخانه در امر پیشگیری از وقوع جرم دخیل هستند لکن ما در این تحقیق تنها به شرح وظائف وزارتخانه‌هایی می‌پردازیم که در امر پیشگیری از گرایش به مواد مخدر نقش بیشتری ایفا می‌نماید و از توضیح عملکرد و وظایف سایر وزارتخانه‌ها که از حوصله بحث و موضوع پژوهش نیز خارج است می‌پرهیزیم و تنها به ذکر نام آن‌ها بسنده می‌کنیم، وزارت آموزش و پرورش، وزارت اطلاعات، وزارت امور اقتصادی و دارایی، وزارت بازرگانی، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، وزارت رفاه و تامین اجتماعی، وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت کار و امور اجتماعی، وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، وزارت نیرو.

۱-۱ وزارت آموزش و پرورش

مسئله «آموزش» بعد از «تربیت» در برنامه‌ها و مسئولیت‌های حکومت اسلامی موقعیت مهم و حساسی دارد (سبحانی، ۱۳۶۲: ۴۶۴). اهمیت آموزش در شکل دادن به اذهان افراد و تجهیز فکری ایشان جهت برخورد درست و اصولی با مسایل از طریق تجزیه و تحلیل علی آنها بر کسی پوشیده نیست. امری که تعداد بسیاری از افراد را به خود معطوف داشته است. آموختن از اجزای جدایی‌ناپذیر وجود انسان است، به گونه‌ای که آموزه‌های مختلف گاه ناخودآگاه و بعضاً خودآگاه بر ذهن او نقش می‌بندد. مهم‌ترین نهادی که وظیفه قانونمند ساختن این آموزه‌ها و ارائه صحیح آنها را بر عهده دارد وزارت آموزش و پرورش می‌باشد. به منظور ایفای وظایف مندرج در قانون اساسی ۱۳۶۶/۱۱/۲۵ قانون «اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش» به تصویب رسید. بند ۱۱ ماده مذکور یکی از اهداف اساسی وزارت آموزش و پرورش را «ایجاد روحیه احترام به قانون و التزام به اجرای آن و حمایت از برخورداری عموم مردم از حقوق قانونی خویش» ذکر می‌کند. از دیگر اقدامات وزارت موصوف طرح تهیه و توزیع جزوات پیشگیری از اعتیاد در مقطع متوسطه با مساعدت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی می‌باشد.

اقدام وزارت مذکور در زمینه پیشگیری از اعتیاد به استناد وظیفه مقرر در ماده ۵ آیین‌نامه اجرایی قانون اصلاح مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۷۷ می‌باشد که وزارت آموزش و پرورش را موظف نموده از رهگذر ارائه و اجرای طرح‌هایی به منظور پیشگیری از اعتیاد در زمینه شناسایی دانش‌آموزان در معرض آسیب (دانش‌آموزانی که سرپرست یا والدین آنها قاچاقچی، معتاد، زندانی یا فراری هستند) و اتخاذ تدابیر مقتضی نسبت به معرفی آنان به مراجع پیشگیری و حمایتی و در صورت لزوم انجام مشاوره و آموزش‌های لازم برای این نوع از دانش‌آموزان تلاش کند.

به طور کلی می‌توان چهار راهبرد کلی مدارس در زمینه پیشگیری را به شرح ذیل برشمرد: (رستمی، ۱۳۸۹: ۶)

الف) اطلاع‌رسانی ب) آموزش عاطفی، ج - آموزش مقاومت اجتماعی د - آموزش مهارت‌های فردی و اجتماعی

۱-۲- وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی

یکی از مهم‌ترین وظایف وزارت بهداشت در امر پیشگیری، نقشی است که به موجب آیین‌نامه اجرایی قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۷۷ جهت پیشگیری از اعتیاد منظور شده است. به موجب ماده ۲ این آیین‌نامه، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی موظف است تا در زمینه طراحی و اجرای منطقه‌ای برنامه‌های جامع پیشگیری از اعتیاد، تولید مجموعه‌های آموزشی و برگزاری دوره‌های آموزشی برای گروه‌های مختلف هدف شامل کودکان و نوجوانان، کادر آموزش و پرورش، والدین، مربیان و رابطین بهداشت، طراحی و اجرای برنامه‌های مبارزه با مصرف سیگار، تمهید اقدامات لازم برای گسترش مشارکت‌های مردمی در امر پیشگیری و درمان اعتیاد به‌ویژه گروه‌های خودیاری معتادان با هماهنگی وزارت کشور، ایجاد بانک اطلاعات و اعتیاد و اجرای

برنامه‌های سالانه همه‌گیرشناسی و ارتباط با سازمان‌های بین‌المللی مرتبط با کاهش تقاضای مواد مخدر و تمهید دریافت امکانات و کمک‌های مربوطه از آنان با هماهنگی ستاد مبارزه با مواد مخدر اقدامات لازم را معمول دارد. ضمن آنکه گسترش کمی و کیفی مراکز مشاوره‌ای و حمایتی برای گروه‌های در معرض خطر و خطوط تلفنی مداخله در بحران برای اعتیاد نیز عهده‌دار می‌باشد. از سوی دیگر وزارت موصوف وظیفه دارد به توسعه و تجهیز مراکز تخصصی برای درمان معتادان خود معرف و ارائه تسهیلات و امکانات لازم برای فعال کردن شبکه بهداشتی و درمانی کشور به منظور ترک اعتیاد معتادین، ادغام برنامه‌های پیشگیری و درمان اعتیاد در نظام بهداشتی و درمانی کشور، تأمین و تربیت کادر تخصصی مراکز درمان و بازپروری و ایجاد واحدهای درسی تخصصی ویژه در چارچوب آموزش‌های دانشگاهی برای پزشکان، روان‌پزشکان، روان‌شناسان و مددکاران اجتماعی در زمینه آسیب‌شناسی روانی و بهبود وضعیت معتادان، فراهم نمودن امکان درمان معتادان در کلیه درمانگاه‌های عمومی و امکان بستری معتادان نیازمند به درمان به شیوه بستری، گسترش مراکز خاص درمان و باز توانی معتادان و تمهید تسهیلات لازم برای راه‌اندازی درمانگاه‌های خصوصی ترک اعتیاد، تأمین داروها و کیت‌های تشخیصی مورد نیاز مبادرت ورزد (ایران‌شاهی، ۱۳۸۹: ۲۱۲).

۲- سازمان‌ها

برخی از شناخته شده‌ترین سازمان‌ها در زمینه پیشگیری از وقوع جرم و انحراف به خصوص اعتیاد عبارتند از:

۱- سازمان بهزیستی کشور

از نوآوری‌های سازمان بهزیستی در زمینه پیشگیری می‌توان به طراحی و اجرای برنامه‌های اجتماع‌محور از سال ۱۳۸۱ اشاره کرد. در این برنامه‌ها سه حوزه اصلی محله‌های شهری و روستایی، مراکز آموزشی و محیط‌های کار به‌عنوان اجتماعات کوچک طبقه‌بندی و با دیدگاه ارتقای سلامت و کنترل عوامل خطر و تقویت عوامل محافظ، از طریق مشارکت ذی‌نفعان در تماس مراحل برنامه به اجرا در آمدند. علاوه بر این، سازمان بهزیستی کشور طی سال‌های اخیر به منظور تربیت نیروی انسانی در زمینه پیشگیری دوره‌های تسهیل‌گری را در دانشگاه جامع علمی - کاربردی طراحی کرده که پذیرش اولیه آن اخذ شده است. از دیگر ابتکارات این سازمان می‌توان به صدور دستورالعمل اعطای مجوز به مراکز خصوصی و غیردولتی برای پیشگیری از اعتیاد اشاره کرد که امکان قانونی مشارکت بخش غیردولتی را در این امر فراهم کرده است. (ایران‌شاهی، ۱۳۸۹: ۲۱۳) البته ناگفته نماند که وجود ساختار سنتی و غالباً ناکارآمد در سطح سازمان بهزیستی کشور و سایر دستگاه‌های متولی پیشگیری و سلامت، به طوری که همواره این ظرف کهنه و فرسوده و محدود با مظلوف تازه و پویا و نامحدود خود ناهمخوانی داشته و دارد (وامقی، مدنی، ۱۳۸۴: ۱۴۱).

۲- سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

صدا و سیما در بالا بردن سطح دانش و فرهنگ جامعه (بالا بردن شعور اجتماعی)، پرورش افکار عمومی، آموزش مهارت‌های زندگی، آگاه‌سازی، مردم‌آمیزی و جامعه‌پذیری آنان از نقش به‌سزایی برخوردار می‌باشد و علاوه بر آن، به عنوان وسیله تفریح و سرگرمی و همچنین به‌عنوان وسیله‌ای آموزشی-تربیتی، در تکوین درست شخصیت افراد، جامعه‌پذیری آنها و در نتیجه پیشگیری از بزهکاری تأثیرگذار است. مطبوعات و نشریه‌ها به دلیل برخورداری از دو کارکرد اساسی، یعنی آگاه‌سازی، مردم و پرورش افکار عمومی، می‌توانند به هنجارهای اجتماعی و در نتیجه، جامعه‌پذیری شهروندان کمک در خور توجهی نمایند. از این رو این دو نهاد

می‌توانند با تلاش در زمینه هم‌نوایی مردم با ارزش‌های اجتماعی و پیشگیری از بزهکاری مؤثر باشند. در این رویکرد فرایند آگاه‌سازی می‌تواند به دو شکل صورت پذیرد:

الف) تجارت تلخ و منفی افراد معتاد، به صورت مکتوب و یا با وسایل سمعی و بصری به اطلاع نوجوانان برسد (غیر زنده).
ب) با حضور معتادان و به صورت زنده، این تجارت تلخ و ناگوار به نوجوانان منتقل شود و آنان اجازه یابند از ابعاد زندگی معتادین اطلاع یابند. در همین راستا آیین‌نامه اجرایی قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۷۷ اشعار می‌دارد که سازمان صدا و سیما مکلف است با هماهنگی ستاد مبارزه با مواد مخدر، درصدی از برنامه‌های خود را در قالب فیلم، سریال، پیام‌های آموزشی و هشدار دهنده و آموزش‌های تخصصی از شبکه سراسری و شبکه‌های استانی در زمینه پیشگیری و درمان اعتیاد اختصاص دهد.

لازم به ذکر است که سازمان تربیت بدنی، سازمان حفاظت محیط زیست، سازمان تعزیرات حکومتی و سازمان پزشکی قانونی نیز جزء سایر مراجع دولتی بوده که در امر پیشگیری از وقوع جرم دخالت داشته لیکن عملکرد آنها مستقیماً در پیشگیری اجتماعی از سوءمصرف مواد مخدر دخالتی ندارد و اقدامات پیشگیرانه آنها مربوط به جرایم مرتبط با حیطة وظایف درون سازمانی خودشان می‌باشد.

۳- ستادها

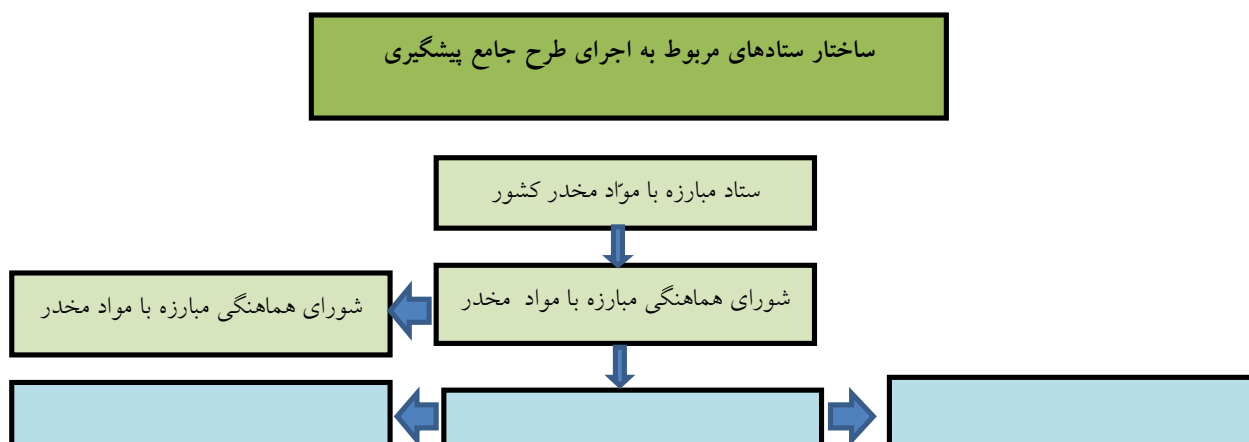
سه ستاد مهم مرتبط با بحث که حیطة فعالیت متفاوتی دارند بدین شرح می‌باشند:

- ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز

- ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی

- ستاد مبارزه با مواد مخدر

در این پژوهش تنها به توضیح پیرامون ستاد مبارزه با مواد مخدر پرداخته می‌شود زیرا اقدامات سایر ستادها در پیشگیری اولیه از اعتیاد تأثیر ندارند. ستاد موصوف در تعامل مستقیم با نیروی انتظامی و صدا و سیما بوده و برنامه‌های پیشگیری، آموزش عمومی و تبلیغ علیه مواد مخدر را به خوبی تنظیم و هدایت می‌کند. پخش برنامه‌های مرتبط با «روان‌شناسی ایجاد نفرت» از مواد مخدر در سیما، مبین اهمیت نقش ستاد مذکور در پیشگیری از اعتیاد به انواع مخدرت می‌باشد. البته کاسته شدن تعداد معتادان به مراکز درمانی بسیار خوب شده است. نکته مهم آن که هر کدام از معتادان که کارت درمان و ترک اعتیاد بگیرند تحت تعقیب انتظامی و قضایی قرار نمی‌گیرند که این امر می‌تواند عامل مؤثری در ترک اعتیاد معتادان و پیشگیری از بزه اعتیاد مجدد گردد.

شکل (۱) ساختار تشکیلاتی ستادهای مربوط به اجرای طرح جامع پیشگیری در کشور

از آنجا که برابر قانون، ستاد مبارزه با مواد مخدر کشور به ریاست رئیس‌جمهور مسئولیت هماهنگی و اجرای برنامه‌های مقابله با عرضه مواد مخدر و پیشگیری و درمان اعتیاد را به عهده دارد، در استان‌ها این وظیفه به عهده شورای هماهنگی به ریاست‌اندازان محول گردیده است. لذا ستادهای مرکزی طرح جامع پیشگیری در استان‌ها به ریاست معاون سیاسی استاندار و با عضویت ادارات مرتبط و نماینده همه تشکلهای غیر دولتی و سازمان‌های مردم‌نهاد تشکیل می‌شود. در شهرستان‌ها نیز ستادهای مرکزی به ریاست فرماندار شهرستان و ترکیب مشابه مرکز استان در سطح شهرها ستادهای محلی متناسب با فاکتورهای جمعیتی، آلودگی محله، بافت فرهنگی و جغرافیایی، در مرکز بخش‌ها ستادهایی مشابه ستاد شهرستان‌ها و در مراکز روستاها نیز ستادهای روستایی تشکیل می‌شود (حسین امینی، ۱۳۸۹: ۸۰۰).

بخش دوم - نقش سازمان‌های غیر دولتی در پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر

الف - سازمان‌های مردم‌نهاد

سازمان‌های مردم‌نهاد سازمانی با شخصیت حقوقی مستقل، غیر دولتی، غیرانتفاعی و غیرسیاسی است که برای انجام وظایف داوطلبانه با گرایش فرهنگی، اجتماعی، مذهبی، بشردوستانه و با اساسنامه مدون و رعایت چارچوب قوانین موضوعه کشور و مفاد آیین‌نامه اجرایی آن فعالیت می‌کند. این سازمان‌ها، سازمان‌های جامعه مدنی هم خوانده می‌شوند و معمولاً در بحث‌های ناظر در سیاست جنایی همین مفهوم کلی از جامعه مدنی که مراجع قضائی، اداری و پلیس را در بر نمی‌گیرد مدنظر واقع می‌شود. سازمان‌های مردم‌نهاد دارای پیشینه قوی در کشور هستند. مساجد، تکایا، هیئت‌های مذهبی و قهوه‌خانه‌ها را نهاد‌های غیردولتی سنتی قدیمی می‌دانند و پس از آن صندوق‌های قرض‌الحسنه، خیریه‌ها، انجمن‌های اسلامی، اتحادیه‌ها، اصناف و نظام‌های صنفی و مهندسی و غیره، شکل‌های جدیدتر نهاد‌های مدنی هستند. ماده ۱۴۰ قانون برنامه چهارم توسعه به جلب مشارکت تشکلهای غیردولتی به صورت عام اختصاص یافته، مفاد این ماده بدین شرح است: «به دولت اجازه داده می‌شود به منظور توسعه بخش

خصوصی و تعاونی و جلب مشارکت تشکل های غیردولتی و سایر بخش های جامعه مدنی در اداره امور کشور و افزایش کارآمدی مدیریت دولتی در مواجهه با چالش ها و استفاده از فرصت ها و منابع ملی اقدام های زیر را انجام دهد (عبداللهی، عباسی، نظام دوست آیتی، ۱۳۸۹: ۲۵۷).

در تعریف CBO ها می توان گفت تشکل های بومی غیر دولتی هستند که با مشارکت افراد محلی در قالب یک نهاد غیردولتی به افراد بومی خدمات ارائه می دهند (نوابخش، ۱۳۸۹: ۸۵۱).

پیچیدگی ها و گستردگی امر مبارزه با مواد مخدر، به ویژه در بخش کاهش تقاضا، نشانگر آن است که دولت ها به تنهایی قادر به ساماندهی این امر نیستند بلکه مشارکت عمومی، در کنار فعالیت های دولتی، تنها راه کامل و نتیجه بخش در برخورد با پدیده اعتیاد است. خوشبختانه، سازمان های مردم نهاد در مبارزه با اعتیاد، طی چند سال اخیر از رشد کمی و کیفی بالایی برخوردار بوده اند و شاید بتوان گفت که سازمان های مردم نهاد در مبارزه با اعتیاد، از پیشروترین و مؤثرترین سازمان ها در کشور ما به شمار می روند. البته نهادها و سازمان های غیر دولتی، نقش تکمیلی در مبارزه با اعتیاد دارند و به هیچ وجه جایگزین دولت و نهادهای رسمی در امر مبارزه نمی شوند. این سازمان ها با مشارکت در فعالیت های پیشگیری و نیز درمان، در همکاری با سازمان های دولتی مثل سازمان بهزیستی، نقش یک بازوی قدرتمند را برای مجموعه ستاد مبارزه با مواد مخدر ایفا و باری را از دوش دولت برمی دارند.

ب- شهرداری

شهرداری از جمله نهادهای عمومی است که به واسطه وسعت قلمرو فعالیت به ویژه در کلان شهرها، خود مانند یک دولت کوچک عمل می کنند و قوانین مقررات مربوط به خود را دارا می باشد. ضمن آنکه تمکن مالی آن نیز در محقق ساختن برنامه های خود در مقایسه با سایر نهادها، موفق تر جلوه می دهد. شهرداری به عنوان عضوی از اعضای کمیته فرهنگی شورای هماهنگی مبارزه با مواد مخدر در هر استان در امر پیشگیری از مصرف مواد مخدر با ارائه بنرها و تابلوهای تبلیغاتی نقش به سزایی دارد و با اهتمام در توسعه آموزش عمومی برای افزایش درک عمومی از ضوابط و مقررات پیرامون مواد مخدر و هماهنگی با صدا و سیما جهت تهیه و اجرای برنامه های رادیویی و تلویزیونی به خصوص در پارک ها و میادین اصلی شهر تاکنون فعالیت های چشمگیری ارائه نموده است. مراقبت دقیق در اجرای برنامه های نوسازی و بهسازی جملگی از مصادیق پیشگیری اجتماعی است که زمینه های جرم را حذف و از بین می برد. به ویژه آن که نوسازی، شهرک سازی و عمران رویکردهای نوین از پیشگیری اجتماعی می باشد (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۷: ۸۵).

ج- خانواده

خانواده در میان علل گوناگونی که در موضوع سوءمصرف مواد مخدر مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته اند، دارای نقش برجسته ای می باشد، به عبارت روشن تر مسئله اعتیاد، مربوط به نوع خانواده، ساختار ارتباطی و ارزش های حاکم در آن می باشد. خانواده هم در پیدایش و هم در تداوم اعتیاد به مواد مخدر دارای نقش اساسی است. یعنی خانواده، خود جزئی از این بیماری است و بدون آن، این بیماری اصلاً بروز نمی کند (حیدرنیا، ۱۳۸۶: ۳۲). آموزش مهارت های فرزندپروری و مهارت های زندگی به ویژه ارتباط مؤثر و روابط بین فردی، مهارت مقابله با استرس و هیجانات منفی، مهارت حل مسئله و تصمیم گیری می باشد. آگاه سازی والدین یکی از مهم ترین بخش های مؤثر در هر برنامه پیشگیری از اعتیاد می باشد. در ابتدا والدین باید از خطر اعتیاد آگاه شده و در مورد پیشگیری از آن احساس مسئولیت نمایند. این آگاه سازی می بایست به طور مکرر از راه های مختلف مانند خواندن کتاب، روزنامه،

شرکت در جلسات مشاوره، سمینار و پیوستن به تشکیلات والدین انجام شود (باقری ۱۳۸۹:۷۰۲). از مهم‌ترین بحران‌هایی که می‌توانند موجب از هم گسیختگی خانواده شده و در نهایت بر اعتیاد فرزندان مؤثر واقع شوند. جدایی و طلاق، بیماری، فوت والدین و از همه مهم‌تر اعتیاد والدین می‌باشد. فرزند وقتی که می‌بیند پدر و مادر یا یکی از آنها، در حالت خماری، سرشار از خشم و غضب می‌شوند و یا در کمال بی‌تفاوتی و بی‌حوصلگی نسبت به نزدیکان و وقایع اطراف خود، کمترین احساس یا واکنشی را بروز نمی‌دهند، به تجربه در می‌یابد که سرپرست او بعد از استعمال مواد، دارای رفتار عاطفی و سرشار از محبت می‌شود و ناتوان از تشخیص این مطلب است که ابراز عواطف در شرایط نشنگی، حالت موقت و کاذب دارد، بنابراین در ذهن خود بین خوبی و مهرورزی و استعمال مواد مخدر، نوعی رابطه مستقیم و لازم و ملزوم برقرار می‌سازد تا جایی که ماده مخدر را دریچه‌ای به سوی مهربانی، عطوفت و در مجموع صفات عالی و انسانی می‌بیند (لیاقت: ۱۳۷۴:۳۱).

روش‌شناسی تحقیق

الف- روش گردآوری داده‌ها

مبانی نظری این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای به دست آمده چرا که در پژوهش‌های ماهیتاً کاربردی پژوهشگر ناگزیر از استفاده از روش کتابخانه‌ای می‌باشد. سایر داده‌ها و اطلاعات نیز به روش میدانی و با حضور در محیط جامعه و مراجعه به مراکز مربوطه از جمله مراجع قضایی، انتظامی و سایر نهادهای دولتی و غیردولتی متولی امر پیشگیری از مواد مخدر گردآوری شده‌اند.

ب- ابزار گردآوری داده‌ها

در این پژوهش علاوه بر فیش‌برداری از کتاب‌ها، مقالات، پایان‌نامه‌ها، روزنامه‌ها و گزارشات که مبادرت به تهیه مبانی نظری نموده‌ایم یکی دیگر از ابزارهای گردآوری اطلاعات، پرسش‌نامه محقق ساخته بوده که به منظور سنجش نظریات پاسخگویان استفاده شده است. در این تحقیق یک نمونه پرسش‌نامه برای سه گروه نمونه‌گیری شده تهیه کردیم که یک نسخه مربوط به گروه متخصصین در امر پیشگیری از وقوع جرم است و نسخ دیگر در اختیار زندانیان و افراد سالم جامعه قرار گرفت که شامل ۳۷ سؤال می‌باشد و سؤال‌ها با پنج گزینه مخالفم، کاملاً مخالفم، نظری ندارم، موافقم و کاملاً موافقم طراحی شده و هدف ما از آن نظرسنجی در خصوص نقش پیشگیری اجتماعی (اولیه) در کاهش سوءمصرف اعتیاد با نگاهی به عملکرد دستگاه‌های دولتی و غیر دولتی متولی امر پیشگیری بوده است.

مقدار الفا	تعداد نمونه	مقیاس
۰/۸۸	۷۵۰	پیشگیری اجتماعی

جدول شماره ۱ ضریب الفای کرونباخ مولفه‌های پرسشنامه

ج- روش تجزیه و تحلیل

داده‌های به دست آمده از پرسش‌نامه را علاوه بر استفاده از روش‌های SPSS و EXLS با استفاده از روش آمار استنباطی تجزیه و تحلیل کرده‌ایم که از طریق آزمون t-test برای یافتن اثرگذاری و تأثیرپذیری فرضیه‌ها و از آزمون فریدمن برای یافتن تفاوت بین اثرگذاری‌ها و در واقع اولویت‌بندی فرضیه‌های مؤثر استفاده کرده‌ایم. نکته دیگر اینکه هر پرسش‌نامه دارای جدول فراوانی می‌باشد که نشان دهنده درصد فراوانی و تعداد پاسخگویان گزینه‌ها در هر سؤال است.

۱- جامعه آماری

جامعه آماری این تحقیق شامل سه طیف به شرح ذیل است:

- کلیه متخصصین در امر پیشگیری که شامل اعضای کمیته فرهنگی شورای هماهنگی مبارزه با مواد مخدر اعم از دستگاه‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی در استان بوشهر می‌باشند.
 - کلیه مجرمان مرتکب جرایم مواد مخدر که طی سه ساله اخیر وارد زندان‌های استان شده بر اساس قلمرو مکانی در زندان‌های استان بوشهر در مدت‌زمان انجام تحقیق در حال تحمل کیفر می‌باشند که تعداد آنها ۲۱۳۸ نفر می‌باشد.
 - کلیه افراد سالم که در سطح استان سکونت دارند.
- البته لازم به ذکر است تنها تعداد ۱۵٪ از جمعیت هر گروه به عنوان جامعه آماری و به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. هدف از انتخاب این جامعه آماری در واقع نظرسنجی از سه طیف متفاوت که هر کدام متأثر از اقدامات دستگاه‌های دولتی و غیردولتی بوده در زمینه پیشگیری از اعتیاد بوده می‌باشد تا به درستی مشخص شود آیا اقدامات این دستگاه‌ها در امر پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر تأثیر دارند یا خیر.

۲- نمونه آماری

- نمونه آماری در نظرسنجی از گروه متخصصین پرسش‌نامه به تعداد ۲۰۰ نفر توزیع شد که متأسفانه تعداد ۱۱۰ پرسش‌نامه دریافت کردیم و از این میان تعداد ۷۰ پرسش‌نامه به صورت کامل پاسخ داده شده بود و مورد اعتبار قرار گرفت.
- در نظرسنجی از گروه مرتکبین نیز تعداد ۳۵۰ پرسش‌نامه توزیع شد که تعداد ۳۴۰ پرسش‌نامه پاسخ صحیح داده شد.
- در نظرسنجی از گروه افراد سالم نیز تعداد ۳۵۰ پرسش‌نامه توزیع شد که به ۳۵۰ پرسش‌نامه پاسخ صحیح داده شد.
- به تعداد هر کدام از گروه مرتکبین ۳۰ برگ مصاحبه، متخصصین ۳۵ برگ و جامعه سالم نیز ۳۵ برگ مصاحبه با سؤالات محقق ساخته و مرتبط با موضوعات و مؤلفه‌های پرسش‌نامه تهیه و تنظیم و به همان تعداد نیز که جمعاً ۱۰۰ برگ می‌باشد، دریافت گردید.

۳- شیوه نمونه‌گیری

روش مورد استفاده، نمونه‌گیری تصادفی یا احتمالی است. به این معنا که در این روش برای انتخاب بخشی از جامعه یا کل، انتخاب نمونه به گونه‌ای است که همه نمونه‌های ممکن برای انتخاب شدن شانس و احتمال یکسان دارند. به همین دلیل نتایج نمونه ما در این پژوهش قابل تعمیم به کل جامعه مورد نظر است. بنابراین از ارزش و اعتبار علمی نیز برخوردار است.

د- قلمرو تحقیق

قلمرو مکانی تحقیق محدوده جغرافیایی استان بوشهر است. زیرا که این پژوهش در استان بوشهر انجام گرفته و قلمرو زمانی تحقیق مربوط به سه ساله اخیر (سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۱) می‌باشد که جرم اعتیاد و افزایش یا کاهش آن را در مقایسه با عملکرد نهادهای دولتی و غیردولتی متولی امر پیشگیری در استان بوشهر با رویکرد نقش پیشگیری اجتماعی که سرلوحه اقدامات ایشان بوده در این سال‌ها مورد بررسی قرار داده‌ایم تا نتیجه اجرای طرح‌های پیشگیرانه اجتماعی را در پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

۱- نتایج حاصله از پرسش‌نامه

الف) یافته‌های گروه معنادین

در نظرسنجی که از این گروه وفق سؤالات پژوهش انجام شده است منظور اینکه در مقایسه عملکرد دستگاه‌های دولتی و غیردولتی نقش کدامیک را در پیشگیری از اعتیاد مؤثرتر می‌دانند و آیا رسالت امر پیشگیری تنها با دستگاه قضایی است یا سایر دستگاه‌های اجرایی در این امر دخیل هستند با استفاده از آزمون فریدمن نتایج حاکی از آن بوده که اولاً بین دیدگاه معنادین در خصوص نقشی که سازمان‌های دولتی و غیردولتی می‌توانند در اجرای طرح‌های پیشگیرانه و کاهش مصرف مواد مخدر داشته باشند تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. با این توضیح که میانگین رتبه‌های به دست آمده در جدول زیر نشان می‌دهد این افراد رتبه ۱/۴۸ را به نقش عملکرد سازمان‌های دولتی و ۱/۵۲ را به سازمان‌های غیردولتی داده‌اند و این تفاوت تنها چند درصدی بازگویی تأثیر یکسان عملکرد دستگاه‌های دولتی و غیردولتی از دید زندانیان می‌باشد. ثانیاً در تفکیک بین دستگاه‌های دولتی و غیردولتی از میان دستگاه‌های غیردولتی و پرسش این سؤال که در بین این دستگاه‌ها کدام نقش مؤثرتری می‌تواند ایفاء نماید و تنها دستگاه قضایی وظیفه پیشگیری دارد، از بین دستگاه‌های غیردولتی سازمان‌های مردم‌نهاد با کسب ۵۹ امتیاز بالاترین نقش را داشته و در بین دستگاه‌های دولتی ۱۸۶ امتیاز به بهزیستی اختصاص یافته است. می‌توان این‌گونه استنباط نمود که این افراد علیرغم نگرش تقریباً یکسان به نقش دستگاه‌های دولتی و غیردولتی توجه خود را به این دو نهاد بیش از سایر نهادها معطوف داشته و معتقدند این دو نهاد می‌تواند نقش مؤثرتری در پیشگیری از اعتیاد داشته باشند. و پیشگیری را خاص دستگاه قضایی نمی‌دانند.

جدول (۲) مقایسه نقش عملکرد سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی از دیدگاه افراد معنادین

آماره متغیر	میانگین رتبه‌ها	میانگین	خطای استاندارد
سازمان‌های دولتی	۱/۴۸	۲/۶۰	۰/۶۰
سازمان‌های غیر دولتی	۱/۵۲	۲/۶۱	۰/۷۷

$\chi^2 = ۰/۸۱$ $df = ۱$ $P = ۰/۳۷$

ب) یافته‌های گروه افراد سالم

نگرش افراد سالم نیز به نقش دستگاه‌های دولتی و غیردولتی با توجه به جدول زیر مانند جمعیت زندانی نگرشی یکسان است با این شرح که این گروه نیز نقش هر دو دستگاه را در پیشگیری اولیه از اعتیاد به یک اندازه می‌دانند و اختلاف کمی بین پاسخ مثبت و منفی افراد نسبت به تأثیر عملکردی هر دو دستگاه مبین امر است. در پرسش به اینکه نقش کدام دستگاه دولتی در پیشگیری از اعتیاد نسبت به سایر دستگاه‌ها پررنگ‌تر است اقدامات سازمان بهزیستی و صدا و سیما را در پیشگیری اولیه از اعتیاد مؤثرتر دانسته و جمعاً ۲۸۱ نفر پاسخ موافقم و کاملاً موافقم را به نقش این دو دستگاه در سؤالات ۳۵ و ۳۷، ۱ و ۲ پرسش‌نامه داده‌اند و در مورد سازمان‌های غیردولتی نیز به نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در پیشگیری اولیه از اعتیاد امتیاز بیشتری اختصاص داده‌اند.

جدول (۳) مقایسه نقش عملکرد سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی از دیدگاه افراد سالم

خطای استاندارد	میانگین	میانگین رتبه‌ها	آماره متغیر
۰/۵۵	۲/۶۶	۱/۴۶	سازمان‌های دولتی
۰/۷۸	۲/۶۹	۱/۵۴	سازمان‌های غیر دولتی
$\chi^2=۲/۰۷$			$P=۰/۱۵$
$df=۱$			

ج) یافته‌های گروه متخصص

این گروه از آنجا که خود اغلب نمایندگان دستگاه‌های دولتی بوده و اعضاء کمیته فرهنگی شورای مبارزه با مواد مخدر استان می‌باشند پرواضح است که نقش دستگاه‌های دولتی را در پیشگیری اولیه از اعتیاد مؤثرتر می‌دانند و همان طور که در جدول زیر مشاهده می‌کنید میانگین رتبه‌ها در مورد دستگاه‌های دولتی ۱/۶۳ و در مورد دستگاه‌های غیردولتی ۱/۳۷ می‌باشد. این گروه نیز معتقد بودند سازمان بهزیستی و صدا و سیما در میان دستگاه‌های دولتی و سازمان‌های مردم نهاد از میان دستگاه‌های غیردولتی بیشترین نقش را در کاهش سوءمصرف مواد مخدر دارند. لذا این گونه می‌توان استنباط نمود که تمامی افراد مورد آزمون به نقش سایر دستگاه‌های اجرایی در کنار دستگاه قضایی در پیشگیری اولیه از اعتیاد اعتقاد دارند.

جدول (۴) مقایسه نقش عملکرد سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی از دیدگاه افراد متخصص

خطای استاندارد	میانگین	میانگین رتبه‌ها	آماره متغیر
۰/۵۱	۲/۷۹	۱/۶۳	سازمان‌های دولتی
۰/۸۴	۲/۶۴	۱/۳۷	سازمان‌های غیر دولتی
$\chi^2=۴/۶۳$			$P<۰/۰۳$
$df=۱$			

۲- یافته‌های حاصل از مصاحبه

به منظور پاسخگویی به این سوال از آزمون خی دو استفاده شده است که نتایج آن در جدول ذیل نشان داده شده است.

الف) یافته‌های افراد سالم

نتایج جدول نشان می‌دهد که بین نگرش مصاحبه‌شوندگان (افراد سالم) نسبت به نقش دستگاه‌های دولتی و غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد تفاوت معنی‌داری وجود دارد. ۶۰ درصد مصاحبه‌شوندگان معتقدند که هر دو دستگاه نقش مؤثر دارند و ۲۰ درصد نقش دستگاه‌های غیردولتی را در پیشگیری از اعتیاد مؤثر می‌دانند.

جدول (۵) نگرش مصاحبه شوندگان سالم در خصوص تأثیر عملکرد سازمان‌های دولتی و غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد

مورد انتظار		مشاهده شده		آماره	
				پاسخ	تعداد
درصد	تعداد	درصد	تعداد	نقش دستگاه‌های دولتی مؤثر است	
۳۳/۳	۱۱/۷	۲۰	۷	نقش دستگاه‌های غیردولتی مؤثر است	
۳۳/۳	۱۱/۷	۲۰	۷	هر دو مؤثرند	
۳۳/۳	۱۱/۷	۶۰	۲۱	هیچ‌کدام مؤثر نیست بستگی به خود فرد دارد	
۰/۰	۰	۰	۰	کل	
۱۰۰	۳۵	۱۰۰	۳۵		

$$\chi^2=11/20$$

$$DF = 2$$

$$P < 0/001$$

ب) یافته‌های گروه معنادین

تعداد ۳۰ درصد این گروه معتقدند که دستگاه‌های دولتی نقش مؤثر دارند و ۴۳/۳ اعتقاد به نقش دستگاه‌های غیردولتی داشته ۲۳/۳ نقش هر دو دستگاه را در پیشگیری از اعتیاد مؤثر می‌دانند و ۳/۳ نقش این دو دستگاه را مؤثر نمی‌دانند.

جدول (۶) نگرش مصاحبه شوندگان زندانی در خصوص تأثیر عملکرد سازمان‌های دولتی و غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد

مورد انتظار		مشاهده شده		آماره	
				پاسخ	تعداد
درصد	تعداد	درصد	تعداد	نقش دستگاه‌های دولتی مؤثر است	
۲۵	۷/۵	۳۰	۹	نقش دستگاه‌های غیردولتی مؤثر است	
۲۵	۷/۵	۴۳/۳	۱۳	هر دو مؤثرند	
۲۵	۷/۵	۲۳/۳	۷	هیچ‌کدام مؤثر نیست به خود بستگی دارد	
۲۵	۷/۵	۳/۳	۱	کل	
۱۰۰	۳۰	۱۰۰	۳۰		

$$\chi^2=10/00$$

$$DF = 3$$

$$P < 0/02$$

ج) یافته‌های گروه متخصص

در بین افراد متخصص ۱۴/۲ درصد اعتقاد دارند که نقش دستگاه‌های دولتی در پیشگیری از اعتیاد نقش دارد و ۲۲/۹ اعتقاد به نقش دستگاه‌های غیردولتی داشته و ۶۲/۹ معتقدند که هر دو دستگاه در پیشگیری از اعتیاد نقش دارند.

جدول (۷) نگرش مصاحبه شوندگان متخصص در خصوص تأثیر سازمان‌های دولتی و غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد

مورد انتظار		مشاهده شده		آماره	
				پاسخ	تعداد
درصد	تعداد	درصد	تعداد	نقش دستگاه‌های دولتی مؤثر است	
۳۳/۳	۱۱/۷	۱۴/۳	۵	نقش دستگاه‌های غیردولتی مؤثر است	
۳۳/۳	۱۱/۷	۲۲/۹	۸	هر دو مؤثرند	
۳۳/۳	۱۱/۷	۶۲/۹	۲۲	هیچ‌کدام مؤثر نیست بستگی به خود فرد دارد	
۰/۰	۰	۰	۰		

۱۰۰	۳۵	۱۰۰	۳۵	کل
$\chi^2=14/11$		DF = ۲		P < ۰/۰۰۱

د) یافته‌های نگرش هر سه گروه به نقش دستگاه‌های دولتی و غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد

نتایج جدول فوق نشان می‌دهد که بین نگرش مصاحبه شونده‌گان نسبت به نقش دستگاه‌های دولتی و غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد تفاوت معنی‌داری وجود دارد. ۵۰ درصد مصاحبه شونده‌گان معتقدند که هر دو دستگاه دولتی و غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد نقش موثر دارد و ۲۱ درصد نقش دستگاه‌های دولتی را موثر دانسته و ۲۸ درصد نقش دستگاه‌های غیر دولتی را موثر دانسته‌اند تنها ۱ درصد نقش این دو دستگاه را چندان موثر ندانسته‌اند. نتیجه‌ای که از این یافته‌ها در پاسخ به سوالات به دست آمد حکایت از نقش دستگاه‌های دولتی و غیر دولتی در کنار یکدیگر و نیز نقش دستگاه‌های اجرایی در کنار دستگاه قضایی در پیشگیری اولیه از اعتیاد دارد و همان طور که پیشتر گفته شد این اقدامات در کنار یکدیگر مؤثر می‌باشند.

جدول (۸) نگرش کل مصاحبه شونده‌گان در خصوص تأثیر عملکرد سازمان‌های دولتی و غیردولتی در پیشگیری از اعتیاد

مورد انتظار		مشاهده شده		آماره	پاسخ
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۲۵	۲۵	۲۱	۲۱	نقش دستگاه‌های دولتی مؤثر است	
۲۵	۲۵	۲۸	۲۸		نقش دستگاه‌های غیردولتی مؤثر است
۲۵	۲۵	۵۰	۵۰	هر دو موثرند	
۲۵	۲۵	۱	۱	هیچ کدام مؤثر نیست به خود فرد بستگی دارد	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	کل	
$\chi^2=49/04$		df = ۴		P < ۰/۰۰۱	

نتیجه‌گیری

با گذر زمان و پیشرفت بشر، ذهن آدمی پیچیده‌تر و در حل مسائل غامض آماده‌تر شد لذا تلقی او نسبت به جرم، مجازات و مجرم عوض شد. نه فقط جرم که انحراف هم، نه تنها مجازات که پیشگیری هم و نه صرفاً مجرم که منحرف هم در خطوط فکری وی جای خویش را باز کرد. ضمن آنکه علاوه بر حکومت، جامعه را نیز به عنوان مسئول پاسخگویی شناسایی نمود. حکومت نیز به واسطه فراخی و گستردگی مفهوم، به قوه مقننه، قضائیه و مجریه منقسم شد. با بررسی قوانین و مقررات موجود در پرتو قانون اساسی و قوانین عادی نشان می‌دهد که ادبیات حقوقی پیشگیری از جرم در حقوق ایران شکل گرفته است. از طرفی هر اقدام و تدبیری را نمی‌توان با عنوان پیشگیری تبیین و تفسیر نمود. مهم‌ترین مسئله در بحث پیشگیری مدیریت و سیاست‌گذاری در مفهوم صحیح این است که علم است تا پایه‌ها و اصول این علم تبیین و سیاست‌گذاری شود. قبل از هر چیز باید تکلیف بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی تبیین گردد؛ البته قوه قضائیه در رسیدن به این هدف با تهیه و تنظیم پیش‌نویس «قانون پیشگیری» خواستار تثبیت نمودن اهداف سیاست‌گذاری و راهبری در امر پیشگیری در حقوق ایران است لکن نباید از این نکته غافل ماند که ابزارهای موجود در قوه قضائیه نمی‌تواند بدو و به خودی خود موجبات پیشگیری در معنای علمی و خاص را فراهم نماید. به همین جهت

اصلح آن است که این مدیریت و سیاست‌گذاری به معنای برنامه‌ریزی و نه هدایت و نه دخالت توصیف گردد. نتیجتاً قوه قضائیه باید این امر را در راستای واگذاری و هدایت به دولت تبیین و تشریح نماید با این توضیح که قوه قضائیه می‌تواند در چارچوب پیشگیری با توجه به امکانات در اختیار نیروی انتظامی، امکانات پیشگیری ضابطین را در راستای پیشگیری وضعی شناسایی نماید. در حقیقت سیاست جنایی مشارکتی بدان سو می‌رود که زمینه مشارکت و مداخله مؤثر جامعه غیررسمی یعنی مردم، تشکل‌های مردمی و نهادهای اجتماعی را با دولت‌ها در جنبه‌های مختلف، اعم از طرح، تدوین و اجرای برنامه‌های پیشگیری غیر کیفری همراه نماید. در این گذر، دولت‌ها به معنای قوای عمومی حاکم بر کشورشان، با تفویض قسمتی از صلاحیت‌ها و وظایف نظام عدالت کیفری در برنامه‌های پیشگیری به رکن غیر رسمی جامعه یعنی مردم به سوی همبستگی و همکاری نزدیک‌بین دولت و مردم گام برمی‌دارند. به کارگیری نیروی عظیم جامعه به عنوان ابزاری مؤثر و کارآمد در قلمرو پیشگیری وضعی و اجتماعی تلقی می‌شود که می‌تواند باعث کاهش جرم در سطح جامعه گردد، مسئولیتی عظیم که دولت‌ها به تنهایی از عهده آن بر نمی‌آیند.

پیشنهادها

- تأسیس نهاد مشارکتی مردمی در پیشگیری از جرم با حضور جرم‌شناسان، روان‌شناسان و جامعه‌شناسان و نیز نمایندگانی تام‌الاختیار و دارای صلاحیت کامل از سوی هر سه قوه.
- تدوین قوانین و مقررات نوین متناسب با اهداف پیشگیری از جرم.
- حمایت از برنامه‌ها و اقداماتی که به نحوی به بهبود امنیت انسانی و تقویت عدالت اجتماعی منجر می‌شود.
- توجه به تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و تأمین حداقل نیازهای اساسی جامعه در برنامه‌ها و اقدامات پیشگیرانه.
- تقویت و توسعه مراجع شبه قضایی و اداری در پیشبرد اهداف کلان دستگاه قضایی در جهت پیشگیری از جرم.
- نهادینه کردن ظرفیت‌ها و ابعاد سیاست جنایی در زمینه پیشگیری از جرم.
- تعامل درونی بین تمامی دستگاه‌های اجرایی و قضایی جهت ایجاد وحدت‌رویه واحد در اجرای طرح‌های پیشگیرانه.

منابع

- عبدالهی فاطمه، عباسی فهیمه، نظام دوست آیتی ندا (۱۳۸۹). «نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در پیشگیری از اعتیاد». مجموعه مقالات منتخب ۳۰ کنگره استانی در پیشگیری اولیه از اعتیاد، انتشارات ناردیس.
- ایرانشاهی، حمید (۱۳۸۹). پیشگیری از وقوع جرم و نقش سازمان‌های مسئول در قوانین ایران، انتشارات جاودانه.
- باقری، عاطفه (۱۳۸۹). «نقش خانواده در پیشگیری اولیه از اعتیاد»، مجموعه مقالات منتخب سی کنگره استانی در پیشگیری اولیه از اعتیاد، انتشارات ناردیس.
- پیکا، ژرژ (۱۳۷۰). جرم‌شناسی، ترجمه: علی حسین نجفی ابرندآبادی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- حسین امینی، پاپی (۱۳۸۹). «روش‌های پیشگیری از اعتیاد در محله‌ها با تأکید بر نقش سازمان‌های مردم‌نهاد». مجموعه مقالات منتخب سی کنگره استانی در پیشگیری اولیه از اعتیاد، انتشارات ناردیس.

- رستمی، یعقوب (۱۳۸۹). « **رویکرد اجتماع محور در پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر**». مجموعه مقالات پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد و دکترا در حوزه مواد مخدر، جلد اول.
- سبحانی، جعفر (۱۳۶۲). مبانی حکومت اسلامی، جلد اول، انتشارات توحید قلم.
- شاکری، ابوالحسن (۱۳۸۲). **قوه قضائیه و پیشگیری از وقوع جرم**، مجموعه مقالات همایش علمی کاربردی پیشگیری از وقوع جرم.
- فرجی‌های قزوینی، محمد (۱۳۷۱). « **اقدام مناسب قوه قضائیه برای پیشگیری از جرم**». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- معظمی، شهلا (۱۳۷۸). « **پیشگیری از جرم**». مجله امنیت وزارت کشور، شماره ۷ و ۸.
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین (۱۳۸۷). « **پیشگیری از بزهکاری و پلیس**». مجموعه مقاله‌ها و سخنرانی‌های همایش پیشگیری از جرم، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا.
- نوابخش، فرزاد (۱۳۸۹). « **روش‌های پیشگیری از اعتیاد در محله‌ها با تأکید بر CBO ها «سازمان‌های اجتماع محور یا تشکل‌های غیر دولتی» با تأکید بر نقش مردم**». مجموعه مقالات سی‌کنگره استانی در پیشگیری اولیه از اعتیاد، انتشارات ناردیس.
- وامقی، روشنک و مدنی، سعید (۱۳۸۴). « **جایگاه پیشگیری در نظام جامع رفاه و تامین اجتماعی**». فصلنامه تامین حقوق اجتماعی، سال اول.